

esej o poeziji edvarda kocbek

denis ponij

Igra se snuje i uznemirava me.
(E. Kocbek, *Igra*)

Poezija Edvarda Kocbeka (1904-1981) omedena je dvema godinama: to su 1934., kad je objavljena njegova pesnička zbirka *Zemlja i 1977.*, kada su, u okviru *Sabranih pesama*, osim zbirke *Pentagram*, u kojoj su sakupljeni većim delom partizanski, ali i neposredno posle NOB nastali tekstovi, objavljene i zbirke *Nevesta u crnom* i *Žeravica*. Tako Kocbekova poezija obuhvata vreme četrdesetih godina, u kojima se pojavljivala s prividno različitim spoljnim intenzitetima i učinkom, ali, u stvari, s neprekidnim snažnim uticajem na savremenu slovenačku poeziju. Danas već možemo da zapišemo da celokupno Kocbekovo pesničko delo spada među najznačajnije i najsudbonosnije pojave u savremenoj slovenačkoj lirici: najznačajnija je po šest zbirki kojima je posvećen ovaj esej; najsudbonosnija je upravo zbog svoje stalne težnje da se zbiva u otvorenom, razgranatom prostoru onih mogućnosti savremenog evropskog pesništva koje obično karakterišemo prisutstvom svesti o ontološkoj razlici u koju je umetnost postavljena. Kocbekova lirika nije izbegavala ta pitanja, niti je pokušavala da ih zaobiđe, nije se prepustala pragmatičnoj ideologizaciji, a još manje ideoleskoj pragmatičnosti "zvaničnih" poetika i antipoetika. U celom svom trajanju ona je bila samosvojna, čista, tragajuća, u dijalogu s istorijskim promenama tokom kojih se pojavljivala.

O Kocbekovoj poeziji mnogo je pisano i mnogo od toga stoji; od sintetičkih prikaza treba spomenuti Paternuovu karakterizaciju njegove lirike u pozatoj Slovenačkoj lirici 1945-65 i studiju Andreja Inkreta Između zemlje i užasa u Sabranim pesmama. Drugi tekstovi su svi – najčešće između redova – iskazivali strah od onih Kocbekovih stihova koji su najtajanstveniji i najzapleteniji, i po kojima (pragmatično) oko nikako ne može da otkrije u kojoj je meri Kocbek "posvećen" duhu i materiji, Bogu i zemlji, ljubavi i mržnji. A kako u Sloveniji sve mora biti uredeni i ne smeju, posebno u poeziji, da postoje nikakve bele mrlje, nikakvi predeli u koje još nije kročila istraživačeva nogu, jer pesnički vidik mora biti pun brojnih znakova koji svakome omogućavaju da sledi siguran brižljivo očuvan put, Kocbekova je poezija u velikoj meri, posebno svojim osnovnim tekstovima, ako smemo da ih tako nazovemo, u položaju koji samozvani "istraživač" pokušava u na silu da otkriju i objasne. Čini se, uprkos tome što je celokupan Kocbekov pesnički opus preopširan i značenjski prebogat da bi ga sintetična studija mogla obuhvatiti nekako drukčije osim po osnovnim elementima i osnovnim dimenzijama, da se ipak otvara mogućnost da se Kocbekova poezija objasni analizom pojedinih značenjskih celina i zbirki (kao što počinju da čine Taras Kermauner i pisac ovih redova).

Kocbekova poezija bila je u stalnoj opoziciji prema svim drugim poezijama, a istovremeno im je bila i uzor. Ta dvostruka i ivična, granična pozicija u kojoj se nalazila, utisnula joj je neke karakteristične crte, ukoliko uopšte ima smisla govoriti o karakterističnim crtama poezije. Ipak, moramo se osloniti na te nepouzdane oznake, kako bismo otišli dalje od ukupnih antologijskih oznaka, kakvima se zadovoljavaju antologijski pregledi. Kocbekova poezija je u svojoj zapletenosti, u svojoj mnogostranoj zavisnosti od bezbrojnih elemenata istorije i same poetike, jednak zatvorena i otvorena, istovremeno se može analizirati i izmiče bilo kakvom pokušaju lo-

gičke analize koja je uskladena i zavisi od pojedinih kategorijalnih oznaka. Epistemologija Kocbekove lirike je neobično varljiva: pre ili kasnije dogada nam se da zaboravljamo poetičnost poetskih tekstova i prelazimo na teritoriju ovako ili onako ograničenog pragmatizma. Pri svemu tome ne smemo zaboraviti još nešto: poezija u *Zemlji* i u *Nevesti u crnom* ima sasvim različite dimenzije, put kojim je išla između jedne i druge zbirke tako je razgranat da jednostavne analogije ne mogu da nam pomognu, nego, u najboljem slučaju, mogu da uprose upravo one ključne koordinate od kojih zavisi razumevanje celine i delova ove poezije.

Poetika Edvarda Kocbeka upravo je to: sazvučje celine i delova, spoljašnjeg i unutrašnjeg, omota i jezgra. Ona je stalno pozivanje, zvanje, izazivanje Drugog. Ali ko je taj drugi, kako se on pojavljuje, šta je njegova funkcija? U zbirci *Zemlja* nalazi se pesma *Telo mi je ranjeno*, čija treća strofa glasi:

»Gde si, saigraču? Dodi, sveti suparniče,

Pobedi me oči u oči i baci na tla.

ne ostavljam me u pustinji koja ižeduje i prožire do dna, spasi moju braću, oko mene zvoni gluva loza.« Na osnovu ovih stihova može se skoro sa sigurnošću shvatiti o kakvim se odnosima između pesnika i poezije radi: biti u poeziji znači »biti ostanjen u pustinji koja ižeduje i prožire do dna«, a u tom izazivanju žedi i u tom prožiranju ipak ima nečeg drugog od »gluve loze, koja zvoni«, nečeg što je više od svakidašnjosti i praznine u kojoj nema drugog, nema saigrača, protivnika, koji istovremeno predstavlja trpljenje i slast, skrivenost i otkrivenost. Kocbekova poezija će se stalno zbijati u toj dvojnosti, u toj isključivosti: biće jedno, ali će biti i drugo, jer onog prvog ne bi bilo bez onog drugog; »prvo« (kao otkrivanje tajne) uošte nije moguće ako nema onog drugog. Drugo je tako reći »modus vivendi« prvog, iako je skriveno i neiskazivo, odnosno neiskazano. Ta polarizacija unutar pojedinih pesama i zbirki sve više će se zaostrevati i radikalizovati. Već u *Zemlji* nalazimo one elemente straha od nepoznatog u svetu i čoveku koji će tako sudbinski odrediti poetske ravnje Strave i *Pentagrama*:

»Zemlja, naš grob, kako si lepa, zemlja, slatko tamno zrno među zrnima, od tvoje sam dubine omešao, ptice cvrkuću nad nama jedna od njih će nas progutati.«

(*Zemlja*, iz tebe dodirujem sve)

Življenje je, dakle, uvek stanje u kojem se duh i telo, ta čudnovata i tajanstvena isprepletost poznatog i nepoznatog, sreću u složenoj i neobjašnjenoj igri svetlosti i tame, krika i čutanja:

»Duboko sopćemo izmučeni,
život crpimo iz smrti.«

(*Tamni likovi*, III)

Kocbekova poezija se u svojoj prvoj fazi, koja predstavlja fazu traženja smisla vlastitog postojanja i smisla poezije, preko koje se to postojanje izražava u svojoj nerazdvojnoj dvoznačnosti i skrivenoj otkrivenosti, iskazujući poeziju koja se sa zemlje penje u nebo. Na »dnu ljubavi je tišina«, kaže pesnik u pesmi *Na trgu se mlaz raspršuje u vazduh*, a ista tišina to neizmerno područje čutanja, nalazi se i na silasku u područje poezije, u ono područje koje drugi načini izražavanja, ma koliko bili humani i angažovani, ne mogu zapisati i formirati kao artikulisanu poruku. *Zemlja* je takođe vizionarska, i ona obećava ispunjavanje obaveze koju će ostvariti Strava i *Pentagram*, te dve najlepše poruke o borbi i nacionalnom preporodu slovenačkog naroda. *Zemlja* izražava i žrtvovanje posebnog opštem i traženje slike u mnoštvu, ona je i snažna vera u stvarnost reči i reč stvarnosti:

»Sećajte me se, drugovi, u svojoj izmučenosti, izgubljenost će slaviti svoj praznik, predmeti će se smotati kao zastave, skrivenost će se rascvetati i menjanje će biti čilim po kojem ću doći do vas.«

(*Poklanjam vam svoju izmučenost*)

II

I danas kad čitam zbirku Strava još uvek osećam onu opinjenost kojom je tu zbirku prihvatala moja generacija. Navešću reči moga druga po poeziji, Ivo Svetine, o knjizi Franca Pibernika *Između modernizma i avangarde*: »Kod Edvarda Kocbeka me je posebno privukao njegov odnos prema Sloveniji, slovenačkoj zemlji, svemu slovenačkom. *Pentagram* tada još nije bio objavljen, ali ono što je on egzaktno, jasno doneo bilo je izraženo i u Stravi.«

Stravu smo čitali u sasvim određenim uslovima: s jedne strane u saznanju o kontinuitetu celokupne pesničke građe od avangardnog naboja Kosovelu i Podbeščeku, koji je »eksplodirao« sredinom šezdesetih godina – do sve jašnjeg sveta, koji je u to vreme razvila najpre Kocbekova *Strava* (1963), a malo kasnije (1967) i prva totalna radikalizacija i problematizacija svega slovenačkog u njegovoj pragmatičkoj samozadovoljnosti koju je izrazio Šalamunov *Poker*. Kao zakletva zvuči stihovi jedne od početnih pesama iz zbirke Strava, pesme *Vetar*: »Vetre razbojniče, (pojedi mi telo), pretvori me u žar.« Slično je i u pesmi *Znamenje*, u kojoj se već očrtava kataklizmični, do krajnosti izbičevani slovenački svet: »Svemirski strah peva, gromovita moć, (trubama i bubnjevima ispunjava noć). (Konačno, čujem trube tudi gomila) i na Jerihon se sruče večita grmljavina.«

Spoj hrišćanske ljubavi prema bližnjem – koja predstavlja neprocenjivu vrednost, neprocenjivu upravo zbog svog milosrda, krhkosti i ranjivosti, i za koju stalno stoji smrt – i borbenog, do krajnosti racionalizovanog pohoda protiv stranog neprijatelja doneo je najlepše Kocbekove partizanske pesme: *Pred borbu*, *Potera*, *Tišina*, *Nemost*, *Varenja noći*, *Ruke*, *Mesečina*, *Smrtni sati*, *Troje modrih*, *Igra*, *U spaljenom selu*, *Mrak*. U Stravi Kocbekova poezija stalno evocira savremene i istorijske slovenačke mitove, stalno je u područjima koja čovekovo racionalno, logično shvatanje ne može promisliti, razrešiti ili preneti iz snažnog, nadzemaljskog rituala u svakodnevnu čovekovu meru:

»zbrka neobičnog reda
preliva me i menjaju,
tek sam noću saznao
za neizrecivu istinu,
svirepo ču živeti
i nežnije umreti.«

(*Mesečina*)

Vreme koje je svojim strancima i rečima obuhvata zbirka Strava zaista je bilo vreme okrugnutog življjenja i nežnjeg umiranja. Kocbekova pesma je, za razliku od drugih partizanskih i revolucionarnih lirika koje su govorile mobilizatorsko-pragmatičnim i narodno-oduševljavajućim, emfatičnim tonom proročanskog zanosa, prodirala u dubinu čovekove svesti, u najskrivenije delove ljudskog bića, u njegovu čistu, izvornu dobrotu. U pesmi *Ruke* poslednji stihovi glase: »Vera i nevera bile su jedan isti planamen, on se podizao visok i vreo«. Kocbekova vizija NOB-a kao preporoda i očišćenja slovenačkog naroda, pri čemu su žrtve, duduše, zakonite i nužne, ali je život – uprkos sveg očaja i životinjske podijalost – ipak jedina svetlost, jedini plamen koji je u stanju da zatrege, potpuno se razlikuje od one vizije NOB-a koja danas vidi samo njegovu harizmatičnost i koja verovatno – upravo na nivou književne i poetske dimenzije – zanemaruje čovekovu individualnu nevolju, a naročito nevolju intelektualca koji se nalazi u procesu između neumoljivog diktata vremena, s jedne strane, i vlastitog pogleda na svet i filosofske dimenzije onog što nazivamo ljubav, smrt, život i mržnja, s druge strane. Zbirka Strava ispunjena je time, njene dimenzije i njene elementarne strasti tako su pruduhovljene da se mogu otkriti samo pažljivim, koncentrisanim i ponavljanim čitanjem. Pobeći od »tajanstvenog oka« (*Meta*), pobeći od sebe, od svoje skriveno ljubaznosti, shvatiti sopstveno ponašanje, biti neprestano i krvnik i žrtva, i lovac i zver, i vatrica i voda, i da dan i noć: »onaj koji je poznavao Homera, gradi bunkere, onaj koji je u Parizu, sebi rezbari drvenu kašiku« (*Igra*), sve neshvatana, čudnih slučajeva, svet crnih provalja i krvavih noći iznenada je postao stvarnost; taj svet postao je svet ljudi, zatvorio se u sitnu hrhkost reči koje iznova i iznova čitamo u njihovom čistom, istinskom ritmu. NOB se očrtava u svojoj čistoj dimenziji: »lov je svemirski« (*Potera*), »smrт u mesečini« (*Zaboravljenja*), »pogledajte, sređite sam noć!« (*Mrak*). Poezija je spožnavanje stoljećima gušenih želja naroda, ona je ekstatičnost čovekove slobode i volje:

»Ta noć je velika, ta noć je moja,
ili ču izgoreti i spasiti se,
ili ču ostati mučajući do smrti.«

(*Vatrena noć*)

Čak i četvrti i peti deo Strove, u kojima su pesme napisane posle rata, kao uspomenu nose duboko utisnute crte onog »što je bilo« i žive u saznanju da: »Pesma dalje ne može,« stigla je na rub sveta» (*Susetka*).

U ova dva dela zbirke iskazana je ista ona nedoumica koja čini tamnu stranu smisla i dvojnika straha: pesnik mora da postavi pitanje koje je naslov pesme *Ko sam?* i da izvan poezije otkrije strašnu istinu, onu poslednju svest koju poseduje svaki pesnik s one strane ideoološkog micanja i nezgrapnog pojgravanja: »Nikad nisam ono, (što misle da sam, (i nikad nisam tamo) gde me oči vide. (Neprijatelji me smatraju) za prestolonaslednika, (priatelji su ubedeni) da sam potajni dakon, (šaljivđije pak misle) da trulim u dnevniku (potopljenih brodova) koji su tragali za novom zemljom.«

U ovim pesmama (*Milost, Poziv, Dete, Ko sam, Molitva*) je Kocbek energiju svoje poetike usmerio prema unutra; ispitivanje makrokosmosa odstupilo je pred ispitivanjem mikrokosmosa. Spoznaju o posebnoj prirodi poezije pesnik spaja s konstatacijom o dvojnosti svega, o prividu realnosti koji je nadvladao realnost privida. Materijalnost čoveka, materijalnost njegove duhovnosti je u središtu svega; Huserl bi rekao »svest je uvek svest o nečem«:

»Ipak
moram da kažem:
jesam
i bio sam
i biću
i zato sam veći
od zaborava,
neizmerno veći
od nestanka
beskonačno veći
od ničega.«

(*Molitva*)

Ovi stihovi spadaju među najotvorenije, najhrabrije i najzeljeli u savremenoj slovenačkoj lirici; toliko su zreli da zapravo još i ne shvatamo sav njihov značaj, pošto je institucionalna briga za poeziju u rukama mlakonja koji se ponekad plaše svoje sopstvene senke i svog vlastitog daha, pa je njihovo razmišljanje o životu kao vrednosti, ne »par excellence« nego »in veritas«, samo brbljivi diskurs o služben(ič)kom humanizmu. U ovim stihovima poezija sija kao stvarna slika slobode koju donose reči kada nisu opterećene težinom svakodnevne upotrebe, kada nisu okovane u značenja iz rečnika i gramatička pravila, kada su ono što jesu i onakve kakve jesu: elementarne, neprofanisane, kada zvone i bleštje. »Spasenosna maska« (večita, orfejska, izgubljena, izbrisana, uništena, bačena u prazninu): i to jeste i kroz nju nas gleda poezija. Poetija strave, poezija – Strava.

III

Pentagram je dopuna i proširenje spoznaja koje pesničkim jezikom interpretira Strava, njena radikalizacija i istovremeno preokret i prodor u još dublje slojeve čovekove svesti o razdvojenosti sebe samog na međusobno nespojive, a ipak uvek zajedno prisutne komponente – tela i duha.

U glavnoj pesmi, *Prva molba za nadahnute*, nalazi se i stih »više čeznem za neobičnom igrom«; igra – poezija je u centru pažnje, dok su sva druga saznanja – ma koliko potresna i okrutna – samo priprema za poslednji, najdublji, najljudsiji način viđenja samog sebe. Istovremeno je u *Pentagrame* prisutan i drugi pol stvarnosti našeg sveta; u *Svedočenju*, takođe pesmi s početka zbirke, su i stihovi:

»I pevam pesmu ptičice iz bajke,
a samo sam nesrećni dozivalac ničega.«

Svet je ono što je opozicija između aktivnosti i ničega, između akcije i njenog (poslednjeg, nenadmašnog) rezultata. Kocbekova lirika je u NOB-a je u oblasti svesti o nenadmašnosti same akcije, jer je u njenou suštini smrt; akcija je iskupljenje, ali (i) nulto iskupljenje, iskupljenje koje izvan sebe samog nije ništa. I ranije i kasnije Kocbekove pesme se prelivaju u viziju demonskog i punog katastrofa sveta snova, u kojem se čovek bori s jevizim avetima, s nestvarnim nakazama, sa svojim najskrivenijim strastima: takva je u *Pentagramu* pesma *Strašni snovi*. Poetija je takva vrsta sazrevanja koja stalno iznova otkriva »strašnu noć«, u kojoj se mora ispuniti i završiti stravična akcija ljudi protiv ljudi. Nesumnjivo je da će se morati obaviti još mnogo analiza da bi pred nama zasjala Kocbekova vizija savremenog sveta, onako kako je taj svet opažala njegov poezija i kako je vizija tog sveta ugradena u njegovu poetiku. Jedno je još i danas jasno i prisutno u svesti čitaoca pri svakom čitanju Kocbekovih pesama: u savremenoj slovenačkoj poeziji niko nije

tako precizno i s takvom svešću o bogatstvu jezika iskazao tako strašne i uzvišene reči, niko nije tako dosledno i s tolikom ljudskom i pesničkom mukom prosvetio te najuzvišenije i najteže časove slovenačkog bića, teže od svih u čitavoj hiljadugodišnjoj, većinom teškoj i mračnoj, slovenačkoj istoriji. Kocbekova poezija iz Strave i *Pentagrama* je u pravom smislu reči svetlost (*lux in tenebris*). Njegovo životno i pesničko iskustvo stalno je razapeto između dva osnovna saznavnja i osećajna kvaliteta: *okrutnosti i nežnosti*, između ljudskosti i divljeg životinjskog nagona, između znanja i instinktivnog ponašanja. Poetija je stalna opomena, stalno i tajanstveno traganje za samim sobom, slikanje tajnih znakova i njihovo istovremeno razlikovanje, čudesna i jeziva Kabala reči:

»Već sam spasen, već zanosno bajam,
da bih prizvao avetičku čaroliju.
Šapućem, mucam, vičem i plešem,
zemaljsko ropstvo daje se na dar,
usred svirepe sile nežno plešem.«

(*Druga molba za nadahnute*)

Te pesme (*Slovenačka noć, Sa travne gore na Babnu goru, Zaseda, Arijadna, Kako ću postojati, Molba*) su, s podjednakom merom unutrašnje strogosti i tajanstvenosti, posvećene životu i smrti. Ta nužnost i zakonitost borbe, koje je iskazala još *Strava*, ovde su još izraženije, njene ljudske i božje dimenzije su još obaveznije, odgovornost pred istorijom i poezijom još je prisutnija. Pesma *Pentagram* putem mnogočlane sinteze istorije, simbola, akcije i zemlje, razotkriva onu istorijsku nužnost u koju je Kocbekova poezija locirana.

U toj pesmi se, kao i u mnogim drugim, sreću istorija i poezija, zakon nužnosti i zakon lepote; akcija je akcija ljudske, eshatološke istorije i eshatološki shvaćene poetske obaveze. *Pentagram*, »crveno uklesan pentagram na »našoj zemlji, dragocenoj škrinji«, znak je i simbol, on je istovremeno i realnost i vera u tu realnost. Stalno se ponavlja promena grude i duha, tela i duha isprepletenih u neobično tajanstvenoj i neizrecivo lepoj igri značenja koja u logici sveta otkriva sam pesnik – »pesma je igra, igra podseća« (*Igra*) na veliku prošlost, na uzburkanu sadašnjost, na obećanu budućnost. Život i smrt povezani su u strašan obruč u kojem važi zakonitost borbe i čovekovog telesnog i duhovnog oslobođenja, a upravo ta dva osnovna elementa preovlađuju i u strukturi *Pentagrama*.

Pentagram je ekstaza kakvih je u slovenačkoj poeziji malo. Murn, nekoliko ranih Župančićevih pesama, Kosovel, Vodušek, Zajc, nekoliko Šalamunovićevih pesama: to je sva ekstatičnost slovenačke lirike, sva njena otvorenost prema nepoznatom, tajanstvenom, božjem, neizmernom. Kocbek je ovde svakako centralna pesnička figura. *Plamtim*. Pesma sasvim formalne konstrukcije, s produhovljenom porukom. Naša, do poslednje reči, do poslednjeg svog slova naša. U njoj je skrivena zakonitost svetske dijalektike duha, u njoj je plamen slobode ličnosti pojedinca, u njoj je duh intelektualca, posveta pesnika samome sebi.

»Plamtim kao plamen,
isparavam kao etar,
prolazim kao kamen
drhtim kao vetr.«

Ovo je obaveza koja se ne može izbeći, jer je do srži povezala pesmu sa svojim mračnim prisustvom. Obaveza koja je istovremeno i ljubav, nužnost i spremnost, vatra i ljubav. Dvostruko uživanje u slatima (života).

Poezija je ovde iskazana tako da nam se otvara cela i neskriena. Možda je Kocbekova poezija – baš zato što joj se površina i dubina prepliću u čudnovatom i teškom sazvuku, prihvativom samo za izvežbano uho – često bivala pogrešno interpretirana, pretvorena u otvoreni diskurs pragmatizma i negirana upravo na području tajanstvenih simbola i njihovog samostalnog, čistog i blagog života. Još niko nije tako precizno odredio odnos između materijalnih (zemlja, škrinja, glina, hram, lavina, tkivo, baklja, noć, udarac, proplanak, legenda, svet, trava) i duhovnih (vreme, avet, privid, komršanje, sila, glas, poštovanje...) reči, niko ove reči nije postavio u tako dinamične odnose koji se ponekad međusobno okrutno suprotstavljaju, a ponekad se blago dopunjavaju. Baš kao i život i smrt, koji u tom dubokom miraku, u gluvini šumama, pleši svoj vechiti, za čoveka tako daleki i neshvatljivi ples istog i različitog.

Borba i bekstvo su ritmičkim, kratkim, eliptičnim rečenicama povezani s ključnim, značenja pre-

punim rečima na kraju stihova: lirika *Pentagrama* je skoro sigurno jedna od najljudskejih u savremenoj slovenačkoj poeziji. Istovremeno krhka i čvrsta, ovostrana i onostrana, radna i filosofska: »Sanjam svet, život mene sanja« (*Plamtim*). Poezija protkana većitim pitanjima: ko sam? odakle dolazim? kuda idem? Vreme borbe je vreme razmišljanja o samom sebi, vreme u kojem čovek mora do kraja da razvije svoju etičku prirodu i svoj ontološki smisao, vreme koje čovek doslovno mora prožeti žarom svojih doživljaja. Upravo to je imaginacija koju nam svojim bogatim govorom prizivaoca duhova, proraka, vidovnjaka i kabaliste nudi Edvard Kocbek. Poezija je i bekstvo (*Ludo bekstvo*) od svega što se nagomilalo u istoriji etike i estetike, što borbeni talas mora odneti kako bi na žalu, u sitnom glatkom pesku mogao ponovo da nacrti slike i znakove novog sveta, kako bi povezao prošlost, sadašnjost i budućnost i dopunio sva znanja svih živih i mrtvih prizivalaca duhova celog sveta. Poezija je ona svetlost kojom »zaklinjemo zlo« (*Vatra gasi*) da nas napusti, da nam ostavi našu čistotu. Čistotu koja je sasvim zemaljska, čvrsta, lepljiva od ilovače. Čistotu koju prožima žarom svetlost pentagrama, blaga crvena svetlost nade. To je *Pentagram* kakov čitam početkom osamdesetih godina, četrdeset godina posle ispunjenja vizije i smirivanja biblijskih strahota koje je ta poezija, iznikla iz njih, označila tako jasnim znacima.

IV

Poruka je zbirka savremene nevolje, savremene nogleda na haos koji se ne može preovladati voljom kolektivnog subjekta i madijskih uroka, haos kakav poznaju i izražavaju i *Strava* i *Pentagram*. Ovoj zbirci kritika zato nije bila naklonjena ni u vreme kad se pojavila, a nije joj naklonjena ni danas. Neposredno pošto je objavljena, ja sam o njoj pisao pozitivno, i možda mi je jednu od najpotpunijih satisfakcija pružio jedan mali dogadjaj koji se desio nešto kasnije. Posle zajedničkog sastanka saradnika revije *Prostor i vreme* Kocbek mi je pratio, stisnuo mi ruku i svojim karakterističnim glasom mi je rekao da je ta moja kritika izrazila upravo ono što on sam, kao autor, misli o tim svojim pesmama. Te njegove reči, svakako, nisu bile prazne reči, a nisu bile ni puko laskanje; to su bile reči rađosti pesnika zbog toga što je njegova vlastita ruka razumljiva ne samo njemu, nego i drugim ljudima. Od tog susreta sam s Kocbekom više puta razgovarao o poeziji, ali nikad više nismo razgovarali o zbirci *Poruka*.

Poruka je zbirka koja ne govori samo o spoznaji teškobe koja je obuzela pesnika, nego pre svega o odsutnosti ljudskog sveta, koji se zatvori u samog sebe i pretvori u nekakav sveopštih falsifikat i surrogat. Uloga poezije je izbrisana, uloga duha okrenjena, čovek je ispružen i poživotinjen. Zastrahujući je raskorak između deklarisanih i doživljenog, više nema nikakvih uzvišenih, čarobnih dela, nema junaka koji bi ih ostvarili, nema pesnika koji bi ih opevali. Takva je pesma *Papagej*, ta ironična igra mudraca s glufošću budala koja ga okružuju, s gluvošću, pustotom i prazninom kojoj se oni podaju: »Kod nas su se razmnožili papagaji, / zakreštali zeleni i žuti / po baštama, kućama i kuhinjama, / proždrljivi, prljavi i prostački« i »čak je i dvorska luda poludela« i »Ljudi se brane kako znaju i umiju« (*Krijumčarstvo*). U svetu uspevaju samo prostaci »aseptične vere« (ista pesma), čas istine se pretvori u čas laži, nema nikakvih temelja koji bi ukazivali na budućnost ili vrednovali prošlost; Kocbekova poezija se ovom zbirkom zaista najviše približila rubu sveta, a istovremeno je taj svet neuobičajivo šibala: razlika između suštinske pohlepnosti svakodnevice i snage uočavanja poezije u ovoj zbirci je stalno obnavljana (*Staklena pouka, Naučna priča, Odsutnost, Klimaks*). Svaki pesnik veran planu svog saopštavanja doživljava svoje pontijsko izgnanstvo:

»Ovdje gde sam, tu je Pont,
Pont je izgnanstvo.
Izgnanstvo podseća na raj,
ali raja ne mogu da se setim,
neprijateljeva snaga je presusila,
više me ne izaziva svojom strašću,
niti me više vraća u sebe samog.«
(Pont)

Pesnik je, u svetu izgubljenih i izbrisanih vrednosti, sumnjuvog humanizma i nasilnog pragmatizma koji preti da potčini duh, njegovu gipkost i slobodu, uvek nešto drugo od onoga što mu protivnici pripisuju da je. Kocbekova pesma je tu u stalnom kritič-

kom dijalogu, stalno se bori s prividima i utvarama (*Utvara*: »ko me vidi, zna da sam utvara./ oslobođena od naklonosti i sažaljenja), stalno prelazi grančnu liniju i stupa u borbu na neprijateljskom terenu, ona je čovek zarobljen u trostvu zakonitog, željenog i izrečenog.

U zbirci se pojavljuje i rezignacija (*Kraj igre*) zavorena u saznanja ranijih zbirk, u njihovu živu a neostvarenu nadu da će svet nekad biti po meri pesnika, a ne po meri čiste i samoj sebi okrenute moći. U toj pesmi potresni su stihovi koje umemo da prizivamo iz njihove samoće, stihovi ljubavi i stihovi čiste ljudske energije:

»Vratio sam se u detinjstvo
i čekam na obali,
gde se kitovi bacaju u smrt.
Slušam pradavni glas,
čoveče, samo si ono što nisi
i imaš sve ono
čega nemaš.«

Potresnost tih stihova dopunjava se u svetu u kojem nema nikakvog istorijskog horizonta, u kojem je istorija duha sažeta na jedan trenutak, a iza nje (prividno) zjapi praznina ništavila. Kocbek u *Poruci* doziva to ništavilo i zamjenjuje ga svetlostu koja izvire iz njegovih dečje začuđenih a muški tvrdih i, samo u poslednjim treptajima, oporih reči. Svet se ponovo vraća, ponovo se traži u protoku vremena, ponovo se sastavlja krug igre i smrti koju ta igra nosi duboko u sebi (*Moje partizansko ime*), pa treba žuriti, jer se nad nama sve više sleže gluvoča (*Reči umiru*) koju ne može da zaustavi nikakav čarobni urok. Treba umeti čitati i razumeti teskobu *Poruke* treba bez ideološke spone, ove ili one vrste, razumeti poruku o teskobi.

V

Žeravica je zbirka koja samim svojim naslovom govori o dvojnosti: to više nije »vatra«, ali nije još ni »pepeo«, to je (još) nada, iako je u njoj mnogo rezignacije i pesama koje pesnik strah sada otkriva na drukčiji način; to više nije ekstatični strah, nego strah nad sitnim rečima. To je strah od saznanja o neizrecivoj i neopozivoj nedorečenosti zakona sveta. Svet je stisnut, zbijen, njegovoj bezgraničnosti je došao kraj, čovek mora stalno doživljavati iznenadenja, poreze i prevare. U zbirci ima nekoliko potresnih Kocbekovih pesama o poslednjim saznanjima koja poezija otkriva (npr. pesme *Pročišćenje*, *Potrešenost*, *O gutanju silne*, *O polaganju ruku*, *O neretu sveta*, *Jezivo popodne*), ali te saznanja poezija može samo da opiše, jer više nema nikakve uživanosti, ekstatičnosti, nikakvih činova herojata i mučeništva, nikakvih vidovnjaka i žreca, ostali su samo još sitni, bolesno usitnjeni postupci pojedinaca. Svet je prazan i usamljen, sve se pretvorio u ne-svet: »U toj pesmi nastavlja se neredit sveta,/ izgubili smo se u šumi bez drveća« (*O neretu sveta*). Istorija više nije svetinja koja buktii u plamenovim naših obaveza, nego je samo pabirčeće: »o, Istorijo, gde su tvoji zlatni venci i mermerni spomenici, gde su tvoja predskazanja i skrivene ljubavi«, kaže se u pesmi *Istorijska*, koja nas uvek iznova upućuje na prolaznost i prestanak svega onog što podrazumevamo pod rečima slava i stalna ekstatičnost poezije. Novo i staro više nisu atributi koji obeležavaju suprotnost; oni su pomešani, zgnječeni jedno u drugo, do neprepoznatljivosti zakovani jedno preko другог. Snaga reči malaksava, sve je varljivija, sve profanija (*Molba*, *Nova pesma*, *Na poslednjoj struni*). Poesija sve više postaje posao, sve više spretnost, sve više samo redanje reči uz reči. U *Žeravici* Kocbekova poetika zadrhti u neslučenom baku, kakov u rezignaciji upoznaje svaka velika poezija (pesma *Miriše na poslednje*); nalazimo se pred stihovima koji nas vode u našu vlastitu teskobu i vlastitu moć shvatanja, u vlastitu muziku koja odzvanja sve usamlijenje i tužnije što se pesnik vraća bliže rodnom selu, mestu gde je rođen, izvoru, početku (*Pročišćenje*), da bi u sebe upio novu snagu zemlje i vatre.

U *Žeravici* nalazimo čitav niz pitanja koja pesnik, sebi svojstvenom silovitošću, zabada u našu svest. Kako ćemo se mi, njegovi sledbenici i savremenici, vratiti u njegovu pesmu? Šta nam, recimo, znači fini podsmech i tvrdi bol ciklusa *Noje ponovo poziva na barku*? Nalazimo li se pred onim što se rečima iskazuje kao novi sveopšti potop? Jesmo li deca strašne kataklizme? Jesmo li deca poslednjih reči koje otveraju srca i uzburkavaju slatke odjeke svesti? Jesmo li poslednji koji obasjava svetlost ljbavi i greje vatru slatkog, zanesenog postojanja u drugima?

188 polja

Ma koliko *Žeravica* bila predana toj novoj dimenziji straha, ma koliko strah rastao iz nje i postavljao se pred nas kao kineski zid sagraden od reči, jedno je potpuno izvesno: ta poezija nikako nije upala u poznavanje varijantu, nikad se nije pretvorila u šupljii odjek oljuštenih reči, ona stalno ustrajava na visini, u planjetinu čistog zvuka i tvrdog značenja, koje se izliva iz tako raskošnih reči kakve nalazimo u III pesmi ranije spomenutog ciklusa. Koliko likova, koliko asocijacije, koliko vatre, svetlosti, toploste, kakav se talas od reči diže pred nama, kolike nebrojene lepote naviru u našu svest kad pratimo reči! Ostaju samo još same tajne, nerazumljive i neobjasnivje, koje prihvatomamo tako kako one dolaze pred nas.

»Previše je zabrana, previše je ukaza, sve se dešava mimo neba i mimo čoveka na zemlji« (*Istorijska*): nebo i zemlja (čovek) su se, kako izgleda, uz strašan bol razišli za večita vremena: stalno se traže, ali njihovo spajanje je već stvar prošlosti, predanja, mita. Svet akcije i svet čoveka koji dela, i *Strave*, *Pentagrama* i *Zemlje* zamenilo je pesnikovo oslobavljanje stvari, njegova nova, izvorna ali i gorka svest o pravilji koja ga deli od stvari i koju svojim krhkim nitima premošćuju samo reči.

Žeravica je svojevrstan dokument o poeziji u savremenom svetu, o njenoj ulozi koja iz viđenja prelazi u ponašanje, iz etike u estetiku. Zato pesnik u pesmi *Snop* kaže: »ah, ta druga zemlja, u kojoj su rogovi jelena ceo jelen, ta druga zemlja će me pogubiti«. Da li je poezija u stanju da razgraniči privid i stvarnost, da razdvoji ono što je tako čudno prepleteno? Čini se da kroz *Žeravicu* provejava i pesnikova svest o raju, zauvek izgubljenom, o raju reči, ne o raju telesnih naslada. Stvari koje su nekad bile čvrste, koje su imale svoj značaj, koje su stajale jedna pored druge u granitnoj, tvrdoj, neranjivoj masi, iznenada su se razdvojile i izoplačile, njihova ljuska je ostala, ali se njihov bljesak sve više gasi.

Ima li svaki pesnik »tu drugu zemlju« u kojoj su delovi onoliko vredni koliko je ranije vredela celina?

VI

Pred nama je poslednja, možda najzagonetnija i najkrhkija zbirka Edvarda Kocbeka *Nevesta u crnom*. Kao da pesnik pokušava da u pokretnom govoru tajanstvenog, prečutanog i prošaputanog još jednom pređe svoj pesnički put i da još jednom proveri kamenje temelje njegovih pojedinih faza. Kao da se u *Nevesti u crnom* na isto mesto, na mali, zbijen prostor između ništavila i smrti, između vernosti sebi i istoriji, skupilo celokupno pesničko iskustvo. Iskustvo čoveka koji je doživeo više sjajnog nego veselog, više veličanstvenog nego radosnog. Iz zbirke izbjijuju samoća i mudrost koju donosi sveta vatrica: »sloboda mi se gubi u nedogled«, zapisuje u pesmi *Jesen 1975*, i »samo se kroz ljubav možemo pročistiti« (*Ljubav*), i još »Sad osećam, kao nikad ranije, da je pesma spojena snaga svih čovekovih sposobnosti i da je njen uzornost u prevazileženju jezika« (*Darežljivost pesme*). Iz ovih pesama izbjijuju tako začuđujuća sloboda i oslobođenost od svega, da se one moraju stalno iznova čitati. Retka su tako bogata iskustva kasnije Kocbekove poezije kakva možemo da čitamo u *Nevesti u crnom*. Svet se pesniku sve više otkriva kao tajna ljubavi, kao ona poslednja i prava sile koju ne može da okameni i zbrise nijedan sistem i nijedan zakon, koja je slobodna od ma kakvih određenja i zabrana. *Smrt menja kožu* je naslov jedne od pesama; što se više gleda u smrt, manje se veruje njenoj jezovitosti, njenom večitom pogubljavanju: u svetlosti *Neveste u crnom* razumemo poslednju, tako reči kosmičku dimenziju koju izražava moto zbirke *Strava*, a koji glasi: »Telо je tuda vlast,/ obećana tronogu,/ i duh mi je sablast,/ odbačena u gluvom Rogu - - Svako ima svoj tronog, svog Boga i svoj Rog«.

»Do smrti ču voleti svoju potresnost« (*Blažena nespretnost*). Kocbekova poetika je tako reči neistražena; pred nama se otvara velik i značajan projekt u kojem moramo otkriti nastanak i rast njegovih pesama, koje su u 40 godina slovenačke poezije zaorale tako duboku brazdu kao retko koja druga poezija. *Nevesta u crnom* peva i o pesnikovoj vernosti vlastitom biću: o vernosti poezije u njenom trajanju između dva ništavila – ništavila nastanka i ništavila završetka. »Još uvek tražim osnovu začetka« (*Duboko gore*), ali još uvek tražimo i ona osećanja koja radaju češnju i žudnju za nečim lepim i nepoznatim, za nečim što je lepo upravo zato što je nepozнато i nesaznato u svojoj neizrecivoj lepoti. Upravo Kocbekova poezija, koja je smogla snage za toliko reči s novim i bujnim značenjima kosmičkog smisla i čiste radosti, koja toliko puta pita za

moć, kako bi i u njoj i s njom mogla da kaže dovoljno snažno da bi bilo iskazano, zapisano i formulišano.

»Kosmičko lutanje sve je više uvijeno i smotano« (*Lutanje*).

I u *Nevesti u crnom* je Kocbekova poezija potpuno predana čistom i bezmerno dubokom znanju o čoveku i njegovim poslednjim tajnama; njena dijalektika je dijalektika uma koji putuje kroz prede najčudnijih pesničkih iluminacija; poezija je »zahvat u tamu« (*Kad zahvatam u tamu*), otkrivanje teških i tamnih slojeva, u njoj se prepliću svetost i drugarstvo, neizmerno veči od reda i zakonitosti, od urednosti koja pre ili kasnije uništava samu sebe, koja se istroši do praznine, praznine koju je nemoguće zameniti ičim drugim do nekini novim redom. Kocbek nikad ne traži za poeziju posebnu počast ili posebnu pažnju, ali on ipak zna da je poezija satkana od sasvim drukčijeg materijala nego druge čovekove umne tvorevine. Nijedna savremena slovenačka poezija nije tako kosmpolitska i tako evropskična: Kocbek, naravno, ne obnavlja ralitet i istoriju Evrope, nego prodire u njenu mitologiju, a kroz takvo pripovedanje provejava upravo pesnički diskurs o ontološkoj razlici na kojoj počiva istorija evropskog razuma.

Nevesta u crnom je istovremeno prelom s poezijom između *Zemlje* i pentagrama. To je prelom koji se sastoji pre svega u svesti da poezija ne može nikog spasiti onda kad se spasava, da ne može ništa promeniti onda kad se menja. Ona je tajanstveni kodeks koji mogu da razumeju samo posvećeni, isko se on nalazi svima pred očima; ona je tajanstvena svemirska muzika koju mogu da primaju samo najosetljiviji prijemnici, samo najprecizniji instrumenti.

»Zle sile su stvarne i zato opasne« (*Sudbina pameti*). Pitanje o razumu se poeziji poslednje faze Kocbekovog pesništva postavlja kao ključno pitanje o sudbini poezije. Te poruke koje nose pesme iz *Neveste u crnom* tako su semantički nabijene da svaki stih deluje kao aforizam, kao maksima. Teskoba jezika koju ti stihovi beleže je i teskoba sveta u kojem su oni nastali: teskoba njegove sudbine, njegove istorije, njegove sadašnjosti, njegovih ekstatičnih i religioznih dimenzija, njegove upijenosti u kosmos.

Nevesta u crnom: naša ljubav i naš strah, veliki čas slovenačke poezije i našeg gledanja u dubine neizrecivog.

VII

Na kraju ču citirati dve pesnikove izjave nastale u različita vremena i s različitim tački gledišta, ali ipak nečim povezane: istinom o poeziji samoj.

Prva izjava potiče iz objašnjenja koja je pesnik priložio uz svoje *Sabrane pesme* (1977): »Osim duhovnih razotkrivanja, u mom životu najznačajnija je poezija, ona je zaštitnica mog stvaranja i razmišljanja.«

Dругa izjava je iz Kocbekovog eseja »Tri perioda moje poetičnosti« (1970), uvoda u pesničku antologiju *Strava*, objavljenu u Zagrebu: »Žaćela se moja poezija i njome sam u tri perioda svoje sudbine ponovio kosmogoniju.«

Sa slovenačkog preveo: Jaroslav Turčan

Napomene

Pre kratkog vremena u izdanju niške »Gradine« objavljena je moja studija *Tajanstvo osećanja i tajanstvo govora*, koja je uskladena s takvim razmišljanjem o Kocbekovoj literaturi.

—Rog: brdovito područje u južnoj Sloveniji pokriveno prašunom; tokom NOB-a tu su bili Glavni štab partizanskih odreda Slovenije, Izvršni odbor Osvobodilne fronte, CKKP Slovenije i druge centralne ustanove partizanske vojske Slovenije (Beza 20). — Primedba autora.